

Pesten

Achtergrondinformatie over het onderwerp pesten

Voor mijn collega's

Dit schrijven is een samenvatting van de literatuur die ik heb gelezen. Ik heb datgene opgeschreven wat belangrijk is te weten over de pestproblematiek. Ik hoop dat deze informatie een bijdrage levert aan het noodzakelijke bewustwordingsproces rondom het onderwerp pesten. Ik heb vooral informatie over pesters en slachtoffers en informatie m.b.t. een aanpak op school beschreven.

Margriet Beekman

Een kopje

*Aan het begin van mijn brugpiepertijd
Was ik een gaaf kopje
In vier jaar mavo hebben ze mij kapot gegooid
En nu kan ik mijn scherven gaan lijmen*

*Het lijmen doe ik met wonderlijm
En het wonderlijke was
Dat na een half jaar MBO - tijd
Het kopje weer heel was*

*Maar hoe je het ook went of keert
De gelijkde scherven blijven zichtbaar
Zodat als je er naar kijkt
Ziet dat het kopje gevormd is door zijn scherven*

*Het kopje gaat de wereld in
Het kopje dat gaat slijten
De scherven zie je haast niet meer
Het kopje: gevormd door zijn scherven*

*Ik word nu eindelijk de persoon die ik op de mavo zo graag had willen zijn
Gelukkig...., soms wat kleine narigheidjes, maar dat hoort bij het leven
Zonder pesters, zoals de grootste pestkop die nog steeds ontkent wat ze mij aandeed
Met mensen om me heen, die ik kan vertrouwen en waar ik open tegen kan zijn*

*De angst blijft er nog steeds, ik zal ervoor strijden
Eens zal ik me weer lekker voelen, daar ben ik van overtuigd
Geestelijk ben ik nu echt kapot, ik heb te lijden
Maar ik kom er vast weer bovenop, daar zal ik voor strijden*

“ Geschreven door een slachtoffer van pesten”

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1. Wat is pesten?	5
1.1. Verschillende definities van pesten	
1.2. Verschil tussen plagen en pesten	
1.3. Aantal gepesten, aantallen pesters e.d. in vo	
1.4. Andere belangrijke punten	
Hoofdstuk 2. Oorzaken van het pesten	6
2.1. Oorzaken van pesten	
2.2. Hechting en opvoeding	
Hoofdstuk 3. Kenmerken van pesters en slachtoffers	7
3.1. Kenmerken van pesters	
3.2. Kenmerken van slachtoffers	
3.3. Gedragingen van slachtoffers	
3.4. Leerlingen die grote kans lopen gepest te worden	8
Hoofdstuk 4. De gevolgen van het pesten	9
4.1. Gevolgen van pesten voor gepeste	
4.2. Effecten bij pesters en anderen	
Hoofdstuk 5. Signalen van pesten	10
5.1. Signalen en kenmerken van slachtoffers	
5.1.1. Slachtoffer op school: primaire signalen	
5.1.2. Slachtoffer op school: secundaire signalen	
5.1.3. Het slachtoffer thuis: primaire signalen	
5.1.4. Het slachtoffer thuis: secundaire signalen	
5.1.5. Algemene kenmerken van slachtoffers	11
5.1.6. Provocerende slachtoffers	
5.2. Signalen en kenmerken van pesters	11
5.2.1. Kenmerken	
5.2.2. Algemene kenmerken van pesters	
Hoofdstuk 6. Psychologische mechanismen en attitudeverandering	13
Hoofdstuk 7. Aanpak	14
7.1. Noodzakelijk bij aanpak	
7.2. Verschillende aanpakken	
7.2.1. Aanpak volgens de landelijke actie "Nationaal Onderwijsprotocol tegen Pesten"	14
7.2.2. Aanpak beschreven door Dan Olweus	16
7.2.3. Aanpak volgens Veerle Steevens en Paulette van Oost	17
7.3. Nuttige adviezen van de pestsite	19
Hoofdstuk 8. Nieuwe methode: de no blame methode	21
8.1. Doel van deze methode	
8.2. Waarom niet straffen?	
8.3. Stappenplan van de no blame methode	

Hoofdstuk 9. Rol en taak van de school en van de docent	22
9.1. Oorzaken van geen beleid	
9.2. Taak van de docent	
9.3. Conclusies van het onderzoek naar de beleving, visie en handelen van leraren en leerlingen op pesten, door Van Hattum	
Hoofdstuk 10. Adviezen aan ouders	24
Gebruikte en aan te raden literatuur	25

Hoofdstuk 1. Wat is pesten?

1.1. Verschillende definities van pesten

B. van der Meer: "Pesten is (psychisch, fysiek of seksueel) systematisch geweld van een leerling of een groep leerlingen t.o.v. één of meer klasgenoten, die niet (meer) in staat is/zijn zichzelf te verdedigen".

Dan Olweus: "Een persoon wordt gepest als hij of zij herhaaldelijk en langdurig blootstaat aan negatieve handelingen verricht door één of meer personen".

Lieshout: "Pesten is een bijzonder kwaadaardige vorm van agressie die gekenmerkt wordt door de volgende elementen: de dader of daders zijn er in herhaalde agressieve handelingen van allerlei aard gedurende langere tijd op gericht om ten koste van hun slachtoffer uiteenlopende doelen te bereiken zoals materieel gewin, aanzien, ontzag of respect bij anderen of plezier in het leed van het slachtoffer, terwijl het slachtoffer niet bij machte is om zich te verdedigen."

Marion van Hattum: " Het gaat bij pesten om een herhaaldelijke en langdurige negatieve interactie tussen één of meerdere actoren, gericht op een individu of groep, waarbij sprake is van een ongelijke machtsverhouding. Doordat het slachtoffer zich herhaaldelijk en langdurig bevindt in een ongelijke machtsverhouding en moeite heeft zich te weren, kan hij zowel fysieke, als zeker ook psychische schade oplopen."

1.2. Verschil tussen plagen en pesten

Plagen mag, plagen is goed om voor jezelf te leren opkomen, machtsverhouding is gelijk.

Kenmerken van pesten:

- ✓ systematisch, geen éénmalige actie, maar regelmatig terugkerend
- ✓ psychische of fysieke schade
- ✓ ongelijke machtsverhouding
- ✓ pester winnaar en slachtoffer verliezer
- ✓ desastreuze gevolgen voor slachtoffer
- ✓ slachtoffer mag niet voor zichzelf opkomen

Geestelijk geweld komt meer voor dan lichamelijk geweld.

1.3. Aantal gepesten, aantallen pesters e.d. in voortgezet onderwijs

- ✓ percentage leerlingen dat enkele keren per week wordt gepest: 18.330 (2%)
- ✓ één of meer keer per week: : 18.330 (2%)
- ✓ regelmatig (een paar keer per jaar) tot vaker (één of meer keren per week) getreiterd, geschopt, geslagen of geïntimideerd in voortgezet onderwijs: 54.989 (6%)
- ✓ vooral leerlingen uit dezelfde klas worden gepest
- ✓ jongens zijn vaker het slachtoffer van pesten en zijn vaker pestkop
- ✓ volgens 98% van leerlingen grijpt leerkracht niet in, volgens Vlaams onderzoek 84 %
- ✓ docent spreekt in 96 % van de gevallen niet met gepeste kind
- ✓ 90 % van pesters vertelt het niet aan ouders
- ✓ 90 % van ouders spreekt niet met gepeste kind
- ✓ één op de zes leerlingen pest klasgenoten

1.4. Andere belangrijke punten

- ✓ Ouders van gepeste leerlingen en van pesters zijn niet op de hoogte van het probleem en praten weinig met hun kinderen hierover.
- ✓ Er is geen positief verband tussen de omvang van pesten en de grootte van de school of klas.
- ✓ Volgens Vlaams onderzoek komt het meeste pesten voor op het schoolplein (60 %).
- ✓ Slechts 21,5 % van de slachtoffers vertelt het aan de docent volgens ditzelfde onderzoek.
- ✓ Slachtoffers die vaker een docent zien ingrijpen bij pesten, vertellen eerder aan hun ouders of docenten over het gepest worden.

Hoofdstuk 2. Oorzaken van het pesten

2.1. Oorzaken van pesten

Ik geef een opsomming van de mogelijke oorzaken voor pestgedrag:

- zondebokmechanisme
- evenwichtsverstoring in klas die zorgt voor onveiligheid:
 - autoritair gedrag van leerkrachten
 - cynisme van docenten
 - docenten voelen zich onveilig
 - slechte relaties tussen leerlingen
 - strijd om macht binnen klas: stoer doen
 - anonimiteit
 - slecht contact school – ouders
 - niet-democratische sfeer
 - competitie centraal
 - heterogeniteit leerlingenpopulatie
 - schoolklimaat
 - persoonlijke problemen van lln.
 - biologisch-psychologische ontwikkeling van leerlingen
- vroeger zelf gepest en uit angst zelf gaan pesten
- weinig echte aandacht van hun ouders: emotionele verwaarlozing
- geen correctie voor agressie door ouders
- fysiek gestraft worden bij fouten: geweld roept geweld op
- voedselallergie
- pester denkt dat ze moet pesten vanwege verwachtingen van anderen
- voorbeeldgedrag van volwassenen, leerkrachten
- gewelddadige tv-programma's, videobanden, computerspelletjes
- psychische problemen
- psychiatrische stoornissen
- temperament van het kind
- in een niet passende rol worden gedrukt

2.2. Hechting en opvoeding

Rol onveilige hechting (Scroufe en Troy)

Elke situatie die onoverzichtelijk en rommelig is, veroorzaakt voor onveilig gehechte kinderen stress. Als de gevoelens van onveiligheid sterker worden, moet het kind zijn eigen macht vergroten. Sterkeren gaan treiteren, zwakkeren tonen slachtoffergedrag.

Belangrijk voor deze kinderen zijn regelmaat, voorspelbare situaties, veiligheid, toezicht, bescherming.

Dan Olweus zegt in zijn boek "Treiteren op school" het volgende over de opvoeding:

"Liefde en betrokkenheid van de opvoeder(s), duidelijke grenzen voor welk gedrag wel en welk gedrag niet toegestaan is en het gebruik van niet – fysieke opvoedingsmethoden brengen harmonieuze en onafhankelijke kinderen voort."

Hoofdstuk 3. Kenmerken van pesters en slachtoffers

3.1. Kenmerken van pesters

Ik noem de volgende kenmerken van pesters:

- positief t.o.v. geweld
- willen een ander domineren
- impulsief / agressief gedrag
- fysiek sterk
- reageren weinig reflectief bij het ervaren van frustraties en stress
- weinig empathisch vermogen: weinig vermogen zich in te leven in het slachtoffer

Jongens tonen meer fysieke agressie dan meisjes. Meisjes kiezen meer voor sociale uitsluiting of roddelen (indirect pesten). Jongens pesten meer dan meisjes.

Pesters maken gebruik van fysieke geweldpleging, jennen en bedreigen, verbale geweldpleging zoals uitschelden en indirect pesten, zoals iemand doodzwijgen.

Je hebt actieve en passieve pesters. Passieve pesters pesten mee uit angst zelf gepest te worden of om er zelf beter van te worden.

Populariteit van de pestkop is gemiddeld of iets onder het gemiddelde.

Van der Meer concludeert dat pesters de sociale vaardigheid missen om op een adequate manier met leeftijdgenoten om te gaan.

3.2. Kenmerken van slachtoffers

- fysiek zwakker dan gemiddeld
- negatief zelfbeeld
- weinig zelfvertrouwen
- gevoelig en zachtaardig
- hebben vaak een geïsoleerde positie in de groep

Door het pesten krijgen ze geen gelegenheid sociale vaardigheden te oefenen.

Je hebt passieve en provocerende slachtoffers. Passieve slachtoffers reageren angstig en trekken zich terug. Provocerende slachtoffers reageren angstig en tevens agressief. Zij hebben vaak concentratieproblemen en kunnen irritatie en spanning oproepen in hun omgeving.

(Interessant m.b.t. SVL: slachtoffers scoren hoger op sociale wenselijkheid en huiswerkattitude)

Jongens zijn vaker slachtoffer dan meisjes.

Dan Olweus geeft aan dat slachtoffers (vooral jongens) een hechtere en positievere band met hun ouders (moeder) hebben.

3.3. Gedragingen van slachtoffers

Van der Meer geeft zeven soorten gedragingen van slachtoffers aan:

- volgzaam gedrag; de leerlingen voeren de bevelen van klasgenoten uit
- sociaalinffectief gedrag; de leerlingen zoeken contact met klasgenoten, maar op een hinderlijke en naïeve manier
- onderworpen gedrag; de leerlingen (zijn zondebok geweest in het gezin en) hebben niet de sociale vaardigheden geleerd die hen in staat stellen om zich buitenshuis te handhaven
- ander gedrag; de leerlingen onderscheiden zich door anders-zijn (bijvoorbeeld gedrag, motivatie, haardracht, kleding, normen, waarden, spraak, gewoonten, lichaamsgeur, etc.)
- afkoopgedrag; leerlingen kopen zich vrij om niet al te zeer lijdend voorwerp te zijn
- klikgedrag; de leerlingen praten argeloos met de docenten over hun klasgenoten
- aandachttrekkend gedrag; de leerlingen lijken er genoeg in te scheppen het lijdend voorwerp te zijn.

Waarom zegt gepeste niets:

- schamen zich dat ze gepest worden
- angst voor toename of meer stiekemheid
- ondergaan mishandeling: is verdedigingsmechanisme
- norm: over groepsgeheimen praat je niet
- angst voor reacties ouders

- gedachte: pesten is normaal
- angst niet geloofd te worden
- ze denken dat ze het zelf uitlokken

3.4. Leerlingen die grote kans lopen gepest te worden

Wie lopen kans gepest te worden?

- anders zijn, afwijkend van bepaalde norm
- fysiek zwakker
- in de buurt zijn van pester
- gevoelig zijn
- in andere situaties zondebok zijn (geweest): "Wie in het gezin reeds de rol van zondebok vervult, loopt sterk verhoogd risico deze rol opnieuw te vervullen in de klas".

Leerlingen die pesten hebben meer kans om het pestgedrag in het volgende jaar verder voort te zetten. Leerlingen die gepest worden hebben grotere kans in het volgende jaar opnieuw slachtoffer te worden.

Hoofdstuk 4. De gevolgen van het pesten

4.1. Gevolgen van pesten voor gepeste

- pester worden
- passief gedrag: huilen gemakkelijk, kijken anderen niet meer aan, weinig vrienden
- provocerend gedrag: angstig, agressief, door lint gaan. Deze leerlingen irriteren leerlingen en docenten. Men zegt vaak dat het kind het pesten uitlokt.

Passief en provocerend gedrag is aangeleerd. Sociale vaardigheidstrainingen van belang, hierbij aandacht aan lichaamstaal.

Gepeste kinderen hebben niet geleerd op een normale manier met leeftijdgenoten om te gaan, hebben geen sociale vaardigheden mogen oefenen. Vandaar dit passieve of provocerende gedrag.

Geen enkel kind vraagt erom gepest te worden!

Pester zelf heeft 4 keer zo grote kans in crimineel circuit terecht te komen

Verdere mogelijke effecten van pesten:

- weinig/geen zelfvertrouwen
- geen zelfwaardering
- onderdanig gedrag
- faalangst
- achterdocht
- relationele/seksuele problemen
- depressie
- zelfbeschadiging
- eetstoornissen
- zelfdoding
- psychische problemen

4.2. Effecten bij pesters en anderen

Bij pesters:

- geïsoleerd raken
- lagere schoolprestaties
- agressief gedrag
- verhoogde kans op criminaliteit

Bij anderen:

- lage schoolprestaties, schuldgevoel
- normverandering t.a.v. agressie en pesten, bijv. pesten is gewoon

Hoofdstuk 5. Signalen van pesten

Dan Olweus spreekt over primaire en secundaire signalen. Primaire signalen zijn direct en duidelijk verbonden met pestproblemen. Secundaire signalen duiden vaak op een peestsituatie, maar het verband is niet zo duidelijk.

5.1. Signalen en kenmerken van slachtoffers

5.1.1. Slachtoffer op school: primaire signalen

Kinderen die getreiterd worden, kunnen één en over het algemeen meer van de volgende signalen vertonen:

- Ze worden (herhaaldelijk) op een gemene manier geplaagd, uitgescholden (ze kunnen ook een scheldnaam hebben), bespot, gekleineerd, belachelijk gemaakt, vernederd, bedreigd, gecommandeerd, overheerst of onderworpen
- Klasgenoten steken de draak met hen en lachen hen op een spottende en onvriendelijke manier uit
- Ze worden lastig gevallen, weggeduwd, gestoten, gestompt, geslagen, geschopt en ze zijn niet in staat zichzelf adequaat te verdedigen
- Ze zijn betrokken bij 'twisten' of 'ruzies', waarin ze zich totaal niet kunnen verdedigen en waaruit ze soms huilend proberen te ontsnappen
- Hun boeken, geld of andere eigendommen worden beschadigd of slingeren rond
- Ze hebben blauwe plekken, verwondingen, sneeën, schrammen of gescheurde kleding, die ze niet op een normale manier opgelopen kunnen hebben en ze hebben enkele kenmerken zoals die onder algemene kenmerken genoemd staan.

5.1.2. Slachtoffer op school: secundaire signalen

- Ze zijn (vaak) alleen en ze worden uitgesloten door de klas tijdens pauzes. Ze lijken geen enkele goede vriend in de klas te hebben
- Ze worden als één van de laatste gekozen bij het samenstellen van een team
- Ze proberen in de pauze dicht bij de leerkracht of andere volwassenen te blijven
- Ze vinden het erg moeilijk hardop te praten in de klas en maken een angstige en onzekere indruk
- Ze zien er bang, ongelukkig, neerslachtig en huilerig uit
- Ze tonen een plotselinge of geleidelijke verslechtering in schoolresultaten

5.1.3. Het slachtoffer thuis: primaire signalen

- Ze komen uit school met gescheurde of verfromfaaide kleren, met beschadigde boeken
- Ze hebben kenmerken zoals die onder algemene kenmerken genoemd staan
- Ze hebben blauwe plekken, verwondingen, sneeën, schrammen, die ze niet op een normale manier opgelopen kunnen hebben en ze hebben enkele algemene kenmerken

5.1.4. Het slachtoffer thuis: secundaire signalen

- Ze brengen na school geen klasgenoten of andere leeftijdgenoten mee naar huis. Ze komen zelden bij klasgenoten thuis en spelen zelden met klasgenoten
- Ze hebben geen enkele goede vriend met wie ze hun vrije tijd doorbrengen, bijvoorbeeld spelen, winkelen, sporten en muziek, kletsen aan de telefoon
- Ze worden zelden of nooit uitgenodigd voor feestjes en zijn ook niet geïnteresseerd in het zelf geven van feestjes, omdat ze verwachten dat niemand wil komen;
- Ze zijn bang of hebben weezin om 's ochtends naar school te gaan: ze hebben een slechte eetlust en vooral 's ochtends vaak hoofd- en maagpijn
- Ze kiezen een ongebruikelijk traject om naar school en naar huis te gaan
- Ze slapen rusteloos, met nachtmerries, en huilen in hun slaap (bedplassen)
- Ze verliezen de belangstelling voor hun schoolwerk en halen lagere cijfers dan voorheen
- Ze zien er bang, verdrietig of neerslachtig uit of vertonen onverwachte stemmingswisselingen met opvliegers en plotselinge driftbuien

- Ze vragen of stelen geld om de pestkoppen te gerieven

5.1.5. Algemene kenmerken van slachtoffers

- Ze zijn fysiek zwakker dan hun leeftijdgenoten. Dat geldt vooral voor jongens.
- Ze zijn lichamelijk overdreven voorzichtig, bang voor pijn of bang om zichzelf te bezeren, onhandig tijdens spel, sport en vechten, ze hebben een slechte lichamelijke coördinatie. Dat geldt met name voor jongens.
- Ze zijn behoedzaam, gevoelig, stil, teruggetrokken, misschien passief, onderdanig en verlegen, maar makkelijk aan het huilen te brengen
- Ze zijn angstig, onzeker van zichzelf, ongelukkig en bedroefd, hebben een negatief beeld van zichzelf (lage zelfwaardering). Op een of andere manier wekken ze bij andere mensen de indruk dat zij zich waardeloze en ongeschikte personen voelen, dat zij niets terug zullen doen als ze aangevallen of beledigd worden. Zij zijn 'makkelijke prooi'.
- Ze kunnen onder leeftijdgenoten moeilijk voor zichzelf opkomen, noch fysiek, noch verbaal, noch anderszins; ze zijn normaal gesproken niet agressief, lastig of uitdagend
- Ze kunnen vaak beter opschieten met volwassenen (ouders, docenten) dan met leeftijdgenoten
- Ongeacht hun goede, gemiddelde of slechte leercapaciteiten, halen ze over het algemeen, maar niet noodzakelijk, lagere cijfers in het voortgezet onderwijs

5.1.6. Provocerende slachtoffers

Hun gedrag is een variabele combinatie van een angstig en een agressief gedragspatroon. Treiterproblemen van een provocerend slachtoffer worden doorgaans gekenmerkt door het feit dat veel leerlingen, mogelijk de hele klas, betrokken is bij de pesterijen.

Aanvullende kenmerken van provocerende slachtoffers (zijn meestal jongens):

- Ze zijn driftig, slaan of zeggen iets terug als ze aangevallen of beledigd worden, maar ze zijn daar niet erg doeltreffend in
- Ze zijn hyperactief, rusteloos, ongeconcentreerd en over het algemeen hinderlijk en onhebbelijk
- Ze zijn onhandig en kinderlijk, met irritante gewoontes
- Ze worden ook niet aardig gevonden door volwassenen, de docenten inbegrepen
- Ze proberen zwakkere leerlingen te treiteren

5.2. Signalen en kenmerken van pesters

5.2.1. Kenmerken

Op school kenmerken de pestkoppen zich als volgt:

Ze plagen herhaaldelijk op een gemene manier, spotten, intimideren, bedreigen, schelden, kleineren, maken een ander belachelijk, vernederen, duwen, stoten, slaan, stompen, maken de eigendommen van andere leerlingen stuk. Ze kunnen dit gedrag ten opzichte van veel leerlingen vertonen, maar zoeken vooral de zwakkere en hulpeloze leerlingen als mikpunt. Veel pestkoppen zorgen ervoor dat hun meelopers het wile werk doen terwijl ze zelf op de achtergrond blijven.

5.2.2. Algemene kenmerken van pesters

- Ze zijn fysiek sterker dan hun klasgenoten en in het bijzonder hun slachtoffers; ze hebben dezelfde leeftijd of zijn iets ouder dan hun slachtoffers; ze zijn fysiek handig in spel, sport en gevechten. Dat geldt voornamelijk voor jongens.
- Ze hebben een grote behoefte andere leerlingen te overheersen en te onder drukken, zichzelf te bewijzen met macht en dreigementen en hun zin door te drijven; ze pochen over hun - feitelijke of verzonnen - overwicht op andere leerlingen
- Ze zijn heetgebakerd, impulsief en hebben een lage frustratiedrempel; zij hebben moeite zich aan de regels te houden en moeite met het accepteren van tegenwerking; ze proberen door bedrog voordeel te behalen ten koste van anderen
- Ze zijn doorgaans tegendraads, opstandig en agressief tegenover volwassenen; ze kunnen volwassenen zelfs angst aanjagen, afhankelijk van de leeftijd en fysieke kracht van de jongere; ze zijn er goed in zichzelf 'uit de problemen' te praten

- Ze worden als stoer gezien en hardvochtig en tonen weinig inlevingsvermogen voor leerlingen die getreiterd worden
- Ze zijn niet angstig of onzeker en in het bijzonder hebben zij een relatief positief zelfbeeld van zichzelf (gemiddelde of bovengemiddelde zelfwaardering)
- In vergelijking met hun leeftijdgenoten zijn ze al op een relatief jonge leeftijd betrokken bij ander antisociaal gedrag, zoals stelen, vandalisme en dronkenschap; ze gaan om met 'verkeerde vrienden'
- In het voortgezet onderwijs zijn de pestkoppen meestal minder populair dan in het basisonderwijs
- In het voortgezet onderwijs halen ze gewoonlijk, zij het niet noodzakelijk, lagere cijfers en ontwikkelen een negatieve houding ten opzichte van school

Hoofdstuk 6. Psychologische mechanismen en attitudeverandering

De volgende psychologische mechanismen zijn van invloed op het pesten:

1. samenzwering om te zwijgen: angst om te klikken, angst voor pester
2. omstanderdilemma, men ziet dat er gepest wordt, maar vraagt zich af of men actie moet ondernemen, men neemt geen stelling en doet vaak niets
3. het slachtoffer (gedeeltelijk) schuld geven: als je goed werkt, word je later ook beloond
4. zondebokfenomeen
5. het zien van agressie stimuleert agressie: sociale besmetting
6. het zien van beloning op agressie vermindert remmingen van agressie
7. wanneer meer mensen aan pesten deelnemen ontstaat een gevoel van verminderde verantwoordelijkheid

Deze mechanismen zijn attitudes en moeten veranderd worden.

Hoe moet je attitudes veranderen?

- kennis en achtergrondinformatie verschaffen (cognitieve (weten) component van attitude, empirisch-rationele strategie)
- afspraken/regels tussen leerlingen onderling afspreken en schoolbreed een aanpak afspreken (conatieve component (handelen), machts – of dwangstrategie)
- wanneer pesters blijven pesten, normen duidelijk maken en bijv. verplichten tot sociale vaardigheidstraining (normatief – heropvoedende strategie)
- **gevoeligheid voor probleem vergroten! (emotioneel – affectieve component, voelen)**

Hoofdstuk 7. Aanpak

7.1. Noodzakelijk bij aanpak

- leerlingen gevoeliger voor het probleem maken, veranderingen teweeg brengen in de attitudes van leerlingen, ouders en docenten
- bewustzijn en betrokkenheid vergroten
- veilige school
- (niet uitgebreid bespreken wat pesters doen)

Belangrijke voorwaarden voor een aanpak:

1. pesten moet door alle betrokkenen als probleem worden gezien
2. preventieve aanpak: behandeling van onderwerp en opstellen van regels
3. signaleren
4. docenten moeten duidelijk stelling nemen
5. curatieve aanpak: hoe om te gaan met pestproblematiek

7.2. Verschillende aanpakken

Het hoofddoel van alle beschreven aanpakken: het zover mogelijk terugdringen van bestaande pestproblemen in en buiten de school (curatief) en preventie van nieuwe pestproblemen.

Positief gesteld: het verbeteren van de relaties tussen de leerlingen op school en het scheppen van een pedagogisch klimaat waarin zowel de gepeste leerlingen als de pesters zich prettig voelen en beter functioneren.

Alle aanpakken gaan uit van de volgende vijf partijen:

1. pester
2. slachtoffer
3. docent en ander schoolpersoneel
4. ouder
5. klasgenoten:
 - meedoen uit angst
 - meedoen uit berekening
 - pesten niet, nemen geen stelling
 - hebben niet door dat gepest wordt
 - voor het slachtoffer opnemen

Alle aanpakken zijn gericht op maatregelen op schoolniveau, klasniveau en individueel niveau.

Samengevat moet de aanpak gericht zijn op:

- bewustzijn en betrokkenheid van ouders en docenten
- alle geledingen moeten erbij betrokken worden, 5-sporenaanpak
- preventieve en curatieve maatregelen
- aanpak op schoolniveau, klasniveau en individueel niveau

7.2.1. Aanpak volgens de landelijke actie “Nationaal Onderwijsprotocol tegen Pesten”

In 1992 is men gestart met de landelijke actie tegen pesten: “Pesten, over en uit”: “Nationaal Onderwijsprotocol tegen Pesten”.

Het initiatief kwam vanuit landelijke organisaties voor ouders in onderwijs en koepels van ouderverenigingen.

Bob van der Meer heeft dit protocol geschreven. Hij spreekt van een “**Vijfsporenaanpak**”.

Vijfsporenaanpak

1. Achtergrondinformatie en adviezen voor docenten
bijv. afname SVL, sociogram, pesttest
 - geven van informatie over achtergrond, signalen, gevolgen, oorzaken en soorten aanpakken
 - docent gevoelig maken voor wat gepeste wordt aangedaan
 - leren duidelijk stelling te nemen

2. Achtergrondinformatie en adviezen voor ouders

adviezen:

1. begin over onderwerp pesten n.a.v. bijv. artikel
2. wanneer gepest wordt: vragen wie pesten, wat zij doen, waar. Dit doorgeven aan docent, mentor, vertrouwenspersoon
3. eigen gevoelens over pesten aan kinderen tonen

3. Begeleiding pester

- juridisch gesprek: straffen (pesten laten ervaren, apart zetten, opdracht uit boek/brief over pesten, excuusbrief, gesprek ouders, gesprek, opstel, presentatie over pesten, regels nagaan, sociaal isoleren, verslag over website, verslag van video over pesten enz.)
- probleemoplossende gesprekken: oorzaken analyseren
- empathisch vermogen vergroten
- afspraken maken over stoppen pestgedrag
- buitengesloten zijn ervaren d.m.v. bijv. rollenspel
- hulp ouders inroepen
- sociale vaardigheidstraining
- schorsen/verwijderen

4. Begeleiding slachtoffer

- adviezen hoe te reageren op gedrag van pesters
- sociale vaardigheidstraining
- lid van bijv. judoclub

5. Mobiliseren rest van klas! (zij kunnen buffer vormen tussen pester en slachtoffer)

Vooraf de reacties van leerlingen die niet meedoen aan pesten, kunnen een grote invloed hebben op de situatie.

- korte behandeling van onderwerp, vooral aan begin van schooljaar
- vragen naar pesten en gepest worden
- in groepjes regels ter voorkoming van pesten opstellen, gezamenlijk tot één lijst komen, in agenda plakken, ouders ook laten ondertekenen/lezen
- in kringgesprek op regels terugkomen, voelt iedereen zich veilig, vertellen is niet klikken
- regelmatig onderwerp aan orde stellen

Belangrijk t.a.v. opstellen van regels:

- ieder heeft recht en plicht docent of mentor van pesten op hoogte te stellen: **dit is geen klikken**
- regels gelden in klas, gangen, schoolplein, kleedkamer, van en naar school, in buurt, op vereniging
- wordt iemand gedwongen er niet over te praten, dan kan kind of ouder hulp vertrouwenspersoon inroepen: dit is geen klikken
- probeer bij ruzie er eerst zelf uit te komen, lukt het niet dan hulp inroepen

Een waarde is veiligheid. De norm is dat pestgedrag, agressief gedrag niet wordt toegestaan. Ouders kunnen dit ondertekenen.

Voordelen leerlingen zelf regels te laten opstellen:

- democratisch
- regels niet opgelegd van bovenaf
- sociale controle tussen leerlingen wordt bevorderd
- elkaar mogen corrigeren
- wanneer men zich niet aan regels houdt: hulp inroepen van docent

Fasen in groep:

1. oriëntatiefase
2. strijd om de macht
3. ontstaan van groepsnormen
4. productiviteitsfase
5. afsluitingsfase

T.a.v. pesten is het belangrijk de fase van groepsnormen voor strijd om macht te plaatsen. Opstellen van regels dus aan begin van het schooljaar.

Potentiële slachtoffers voelen zich al onveilig in deze oriëntatiefase of ook wel formingfase genoemd. Het kind voldoet niet aan de norm.

Van der Meer noemt veiligheid, invloed en persoonlijk contact als basisbehoeften om in een groep te functioneren.

7.2.2. Aanpak beschreven door Dan Olweus

Het hoofddoel bestaat uit preventie en het terugdringen van pesten.

Doelen van zijn interventieprogramma zijn de volgende:

1. het vergroten van het bewustzijn m.b.t. pesten en het bevorderen van de kennis hierover
2. actieve betrokkenheid van docenten en ouders stimuleren
3. het ontwikkelen van duidelijke regels tegen pesten
4. zorgen voor steun en bescherming van de slachtoffers

Maatregelen op schoolniveau

- Inventarisatie van de omvang van pesten met behulp van een vragenlijst
- Het organiseren van een themadag op school over pesten
- Het versterken van de supervisie tijdens pauzes

Aanvullende maatregelen op schoolniveau

- Het organiseren van ouderbijeenkomsten
- Het verbeteren van de inrichting van het schoolplein
- Het instellen van een vertrouwens telefoon
- Teamoverleg over de ontwikkeling van het schoolklimaat organiseren
- Studie- en discussiegroepen voor ouders opzetten

Maatregelen op klasniveau

- Klasseregels tegen pesten stellen: duidelijkheid, beloning en straf
 1. we pesten niet
 2. we proberen leerlingen die gepest worden te helpen
 3. we zorgen ervoor dat elke leerling het naar zijn zin heeft in de klas en dat er niemand buitengesloten wordt

Straf moet niet gericht zijn op de persoon, maar tegen het ongewenst gedrag.
- Regelmatig kringgesprekken voeren

Aanvullende maatregelen op klasniveau

- Rollenspelen oefenen en leesmateriaal over pesten voorleggen
- Het bevorderen van coöperatief leren
Pestkop laten samen werken met leerlingen die het niet accepteren als ze gepest worden.
- Aandacht schenken aan alledaagse positieve activiteiten (klassemiddag)
- Studie- en discussiegroepen met ouders en leerlingen regelen
- Het organiseren van een ouderavond op groepsniveau

Maatregelen op individueel niveau

- Serieuze gesprekken met daders en slachtoffers voeren
- Serieuze gesprekken met de ouders van elk betrokken kind voeren

Aanvullende maatregelen op individueel niveau

- Aanspraak maken op de inventiviteit en ervaring van docenten en ouders
- Inschakelen van niet betrokken kinderen
- Hulp en ondersteuning bieden aan ouders (eventueel met behulp van brochures)
- Discussiegroepen voor ouders van daders en slachtoffers opzetten
- Leerlingen van klas of school laten veranderen (als laatste middel)
- Adviezen en nascholing aan docenten (toevoeging van mezelf)

Olweus:

Hoe meer surveillerende docenten hoe minder het aantal pestgevallen, op voorwaarde dat deze docenten kundig ingrijpen. Houding en gedrag van docenten is van wezenlijk belang t.o.v. pestproblemen.

Wat is belangrijk voor het pedagogische klimaat op school en het leefklimaat thuis?

1. genegenheid, positieve belangstelling van volwassenen
2. duidelijke grenzen voor onacceptabel gedrag
3. gebruiken van niet – vijandige, niet – fysieke strafmaatregelen bij overtreding van grenzen en regels
4. aanwezigheid van volwassenen die kunnen optreden met gezag en niet met macht

7.2.3. Aanpak volgens Veerle Stevens en Paulette van Oost (Vlaamse aanpak)

Kernpunten voor hun pestprogramma:

1. ontwikkelen van een strategie op school - en klasniveau
2. ondersteunen van een communicatiestructuur en – cultuur over pesten
3. verhogen van de betrokkenheid en de interventiemogelijkheden van alle leerlingen en volwassenen

Zij spreken van dezelfde doelen als de anderen, namelijk:

1. sensibiliseren: informeren en betrokkenheid verhogen
2. signaleren
3. ontwikkelen van een aanpak gericht op preventie en interventie / ingrijpen bij pesten: de betrokken partijen stimuleren tot tussenkomen en ondersteunen van tussenkomen

Doelgroepen:

Leerkrachten, ouders, kinderen en totale schoolpersoneel

We zien bij Stevens en Van Oost eveneens maatregelen op schoolniveau, klasniveau en individueel niveau. Ik geef hun overzicht van hun interventieprogramma.

	SCHOOL	KLAS	INDIVIDUELE LEERLINGEN
INHOUD We willen bereiken: Attitudeverandering t.a.v. pestgedrag Hoe? Het ontwikkelen van een gedragscode	sensibiliseren → vragenlijst → video en discussie signaleren en interveniëren → gedragscodes → blikvangers	sensibiliseren → vragenlijst → video en discussie signaleren en interveniëren → gedragscodes → lessenreeks	signaleren en interveniëren → 4 gespreksvormen 1. incidentgesprek 2. herstelgesprek 3. ondersteunend gesprek 4. begeleidend gesprek
INTERACTIE Wie willen we bereiken?	Directie Docenten Alle leerlingen Overig personeel Ouders Pedagogische begeleiding Externe deskundigen	Middengroep Klas Docenten Pedagogische begeleiding	Pestkoppen Gepeste kinderen Middengroep Docenten
ORGANISATIE Veranderingen in organisatie en structuren om maatregelen te kunnen ondersteunen	Pauze, tijd van pauze, taakverdeling, toezicht, werkgroep, coördinator, Communicatiekanalen, accommodatie, administratieve steun	Afstemmen van klasafspraken op gedragscode	Afspraken door docenten

De volgende gespreksvormen kunnen gebruikt worden t.a.v. een aanpak op individueel niveau.

Incidentgesprek	Herstelgesprek	Ondersteunend gesprek	Begeleidend gesprek
Korte termijn	Korte termijn	Korte termijn	Lange termijn
Pesten op dat moment doen ophouden	Incidenten met pestkoppen doorpraten	Incidenten met gepeste leerlingen doorpraten	Begeleiden van leerlingen met sociaal onaangepast gedrag of met gebrek aan sociale vaardigheden
Door elke volwassene op school	Door mentor	Door mentor	Door mentor, othopedagoog, andere deskundigen

Strategie op korte termijn: pesten direct stoppen

Doelen:

- bevorderen van empathie
- ontwikkelen en opvolgen van consistente omgevingscontrole
- modelleren en bemoedigen van alternatief gedrag

Door:

- informatie en sensibilisering van leerlingen, personeel en ouders
- signalering van pesten aanmoedigen
- ontwikkeling van maatregelen ter voorkoming van pesten
- ontwikkelen van regelgeving rond pesten op school: gedragscode
- oefenen en ontwikkeling van vaardigheden om pesten te stoppen, zowel bij leerlingen als docenten
- ontwikkeling van procedure voor herstel van onrecht door pestkoppen

Strategie op langere termijn

Doelen:

- aanvullen van omgevingscontrole met zelfcontrole
- bevorderen van zelfoplossend vermogen bij leerlingen
- inwerken op achtergrondfactoren
- ontwikkeling van maatregelen die integratie van programma tegen pesten in schoolwerkplan en cultuur bevorderen

Door:

- integratie van gedragscode tegen pesten in schoolwerkplan
- continueren van maatregelen, zoals verhoogd toezicht, wijzigingen in organisatie van school
- ontwikkelen van strategieën op klassenniveau: gebruiken van methodieken om pesten te signaleren, bevorderen van opvolging herstelcontract
- strategie ontwikkelen voor analyse van oorzaken van pesten om tot interventie te komen: bijv. sociale vaardigheidstraining, beïnvloeding ouders
- idem gedrag van gepeste leerlingen met oog op interventie

Wat is een gedragscode of protocol?

Protocol tegen pesten is een regelgevend systeem dat omschrijft wat op school van wie verwacht wordt om pesten systematisch aan te pakken of te voorkomen. Het protocol bevat per doelgroep, nl. voor leerlingen, ouders, docenten en overig personeel, een aantal regels die hun taak omschrijven.

Voor elk van de doelgroepen komt het volgende aan bod:

- Definitie van pesten
- Vermelden dat pesten op school niet geaccepteerd wordt

- Wat te doen bij pesten? Wat verwacht de school van de leerlingen?
- Taken en verantwoordelijkheden van docenten, ouders en overig personeel ten aanzien van pesten

Dit interventieprogramma met uitwerkingen en video is op school beschikbaar.

7.3. Nuttige adviezen van de pebsite

Taak van school:

- pestproblematiek niet naast zich neerleggen
- slachtoffer duidelijk maken dat zijn probleem gezien en erkend wordt
- pester duidelijk maken dat zijn gedrag onacceptabel is
- situatie melden aan alle partijen die meer kunnen doen dan docent zelf

Methoden die niet werken:

- slachtoffer moet leren voor zichzelf op te komen
- overplaatsing van slachtoffer naar andere klas

Taken van schoolleiding:

- bewustwording
- stellingname
- maatregelen
- bestrijding van pesten ondersteunen
- vangnetten, zoals vertrouwenspersonen, klachtencommissie

Taken docent:

- bewustwording
- stellingname
- maatregelen
- voorkomen van pesten
- bestrijding van pesten

Maatregelen van schoolleiding:

- democratisch tot aanpak komen
- geven van informatie, opwekken tot betrokkenheid, verbeteren schoolklimaat, passend uitoefenen van gezag
- geven van informatie over verklaring van pesten
- aanpak communiceren naar leerkrachten, leerlingen, ouders, oop
- zorgen voor ondertekenen van pestprotocol
- zorgen voor concrete maatregelen die voortduren
- tussentijdse evaluatie

Bestrijdingsmaatregelen:

- protocol hoe om te gaan met pestproblemen
- kiezen van programma tegen pesten
- cursus voor docenten
- stressfactoren voor leerlingen onderzoeken
- themadag voor leerlingen, ouders
- toezicht schoolplein, inrichting school
- sociale vaardigheden vergroten
- ouderejaars betrekken bij brugklassers, bijv. 2 leerlingen uit bovenbouw begeleiden brugklassers
- aanstellen vertrouwenspersoon
- instellen klachtencommissie

Voorkomingmaatregelen:

- opstellen van anti – pestcontract met leerlingen
- agressie kanaliseren door sport, debat
- leerlingen meer eigen verantwoordelijkheid

- aandacht besteden aan probleemoplossend vermogen van leerlingen
- strijd tussen leerlingen voorkomen
- als docent tonen van respect, zelfrespect, zelfbeheersing, woord en daad

Hoofdstuk 8. Nieuwe methode: de no blame methode

8.1. Doel van deze methode

Deze methode beschrijft een *niet bestraffende* aanpak. Binnen deze methode wordt pesten gezien als een verschijnsel wat vaak voorkomt en wat "gewoon" gebeurt. Het gedrag wordt niet bestraft, maar zeker niet goedgekeurd.

Het gaat erom leerlingen aan te spreken op hun verantwoordelijkheid voor elkaar. Het doel van deze methode is om ander gedrag bij de leerlingen te bewerkstelligen zodat ze hun macht op een positieve manier aanwenden.

8.2. Waarom niet straffen?

- Straffen leidt meestal tot zwijgen van het slachtoffer omdat de pester bij straffen vaak wraak neemt op het slachtoffer
- Straffen leidt tot nog beter verbergen van het pesten en tot macht gebruiken

8.3. Stappenplan van de no blame methode

Wanneer het pesten wordt opgemerkt of gemeld kun je de volgende stappen ondernemen:

1. **Gesprek met het slachtoffer:** in dit gesprek ga je in op de gevoelens van het slachtoffer. Wat is het effect op hem/haar als persoon van wat hem overkomt, wat betekent het pesten voor het slachtoffer? Je stelt geen vragen over wat er precies gebeurd is, maar je moet wel weten wie er bij betrokken waren. Wie zijn de pesters, wie de meelopers? Leg aan het slachtoffer uit dat het niet de bedoeling is de pesters te straffen, maar dat je er met ze over wilt praten. Je legt het slachtoffer uit wat je plan is en vraagt of hij/zij het goed vindt dat jij hem/haar in het gesprek met de betrokken leerlingen vertegenwoordigt.
2. **Regel een gesprek met betrokken leerlingen:** gesprek met pestkoppen, meelopers en leerlingen met positieve invloed in de klas. Het beste is een groep van 6 tot 8 leerlingen.
3. **Leg het probleem uit:** je legt het groepje uit hoe het slachtoffer zich voelt. Je gaat niet in op wat er is gebeurd en je beschuldigt niemand. Je kan ook memoreren aan hoe we het pesten in de klas hebben behandeld: welk effecten heeft het pesten bijvoorbeeld?
4. **Deel de verantwoordelijkheid:** je geeft aan dat de groep verantwoordelijkheid draagt voor de gevoelens van het slachtoffer, maar beschuldigt niemand. Vertel dat je weet dat de groep iets aan dit probleem kan doen.
5. **Vraag de groep naar suggesties ter verbetering, naar mogelijke oplossingen:** elk lid van de groep wordt gevraagd naar zijn/haar aandeel/oplossing om het slachtoffer te helpen. Deze suggesties schrijf je op. Je gaat positief in op de suggesties en je evalueert de voorstellen niet. Wanneer een leerling zich in algemene bewoordingen uitdrukt, stimuleer je de ik – vorm te gebruiken.
6. **Laat het probleem verder aan de groep over:** je zegt dat je goede dingen hebt gehoord en je geeft de leerlingen hun verantwoordelijkheid. Tevens maak je de afspraak dat je over 1of 2 weken ieder individueel opnieuw spreekt over hoe het gaat.
7. **Je spreekt de leerlingen individueel:** je spreekt individueel met het slachtoffer en de leerlingen. Je vraagt hoe het de afgelopen periode is gegaan en wat er is verbeterd. Als het pesten gestopt is, is het goed. Eventueel check je elke 4 weken bij het slachtoffer en bij een groepslid.

Hoofdstuk 9. Rol en taak van de school en van de docent

9.1. Oorzaken van geen beleid

Er zijn verschillende oorzaken van het ontbreken van een aanpak/beleid op scholen:

- pesten is groepsgeheim: samenzwering te zwijgen
- omstanderdilemma
- docent ziet het niet
- docenten voelen zich onbekwaam rond dit onderwerp
- docent bang voor agressie van pester op zichzelf
- hoge werkdruk
- sommige docenten gaan uit van recht van de sterkste
- mensbeeld docent soms te optimistisch
- docent is zelf pester

Overeenstemming binnen het team is belangrijk voor het al dan niet voorkomen van pesten:

- ✓ goede communicatie
- ✓ éénduidige aanpak
- ✓ elkaar ondersteunen

9.2. Taak van de docent

Tegenwoordig bestaat de rol van de docent uit 4 taken:

Ten opzichte van de leerwereld van leerlingen: docent als vakkundige en didacticus

Ten opzichte van de leefwereld van leerlingen: docent als pedagoog en groepswerker

De rol van de docent is dus zeer complex.

De volgende taken van de docent zijn belangrijk t.a.v. het pesten:

- bewustwording
- betrokkenheid
- stellingname
- het nemen van maatregelen
- voorkomen van pesten
- bestrijding van pesten
- evalueren van pesten

Belangrijk op individueel niveau zijn scholing en adviezen voor de docent.

Naast aandacht voor het aanleren van vaardigheden aan docenten om gedrag van leerlingen te beïnvloeden is het eveneens belangrijk aandacht te besteden aan de manier waarop de docent door middel van zijn/haar eigen gedrag invloed uitoefent op het gedrag van de leerlingen.

9.3. Conclusies van het onderzoek naar de beleving, visie en handelen van leraren en leerlingen op pesten, door Van Hattum

Belangrijk m.b.t. effectiviteit van pestprogramma's is te kijken naar beleving van leraren en leerlingen op het pesten. In Nederland verminderde het pesten niet door gebruik van pestprogramma's. In het buitenland was er veel meer begeleiding bij het uitvoeren van een pestprogramma.

Conclusies onderzoek:

- Leraren vinden pesten slecht, maar doen er weinig aan
- Hebben het idee dat ze weinig invloed uit kunnen oefenen want plaatsen oorzaak buiten zichzelf, bij leerling/thuissituatie
- Leraren die oorzaak dichterbij zichzelf legden, hadden het idee dat ze wel wat tegen pesten kunnen doen
- Leraren moeten het gevoel krijgen dat ze er iets tegen kunnen doen. Ze moeten inzicht krijgen in de manier waarop ze denken.
- Leraren en leerlingen hebben ander idee wie pesten en slachtoffers zijn, leraren zien meer pesters als leerlingen
- Belangrijk voor goed pestprogramma: respect voor elkaar als team.

Van Hattum concludeert in haar onderzoek dat de waarneming en beleving van pesten door docenten een belangrijke voorspeller is voor het handelen van docenten ten aanzien van pesten

Hoofdstuk 10. Adviezen aan ouders

Wat kunnen de ouders van pesters doen?

- Praten met kind over het pesten, over andere manieren van omgaan met elkaar
- Het pesten niet tolereren, achter de school staan
- Het opstellen van regels voor omgang met elkaar
- Het kind prijzen wanneer het zich aan de regels houdt
- Bij overtreding van regels straffen, maar niet lichamelijk
- Belangstelling voor het kind en samen tijd doorbrengen
- Talenten van het kind stimuleren
- Fysieke kracht van kind inzetten in bijvoorbeeld lidmaatschap van sport met strakke regels

Wat kunnen de ouders van slachtoffers doen?

- Het kind serieus nemen met klachten over pesten of wanneer het zich niet goed voelt
- Contact opnemen met de school wanneer er vermoeden is van pesten
- Bijdragen tot stimulering van ontwikkeling van het zelfvertrouwen van het kind: aanmoedigen van zijn talenten
- Fysieke training stimuleren door bijvoorbeeld het kind lid te laten worden van een sportvereniging
- Kind aanmoedigen contact te zoeken met vriendelijke leerlingen uit de klas of een andere klas
- Voorkomen van overbeschermdende houding: kan het sociale isolement vergroten
- Bij het provocerende gepeste kind samen met school zoeken naar een reactiepatroon dat minder irritaties oproept en het kind helpen inzicht te krijgen in de regels van de klas
- Helpen sociale vaardigheden van het kind te verbeteren

Gebruikte en aan te raden literatuur

Boeken

- ✓ Hattum, M.J.C. van, Pesten: Een onderzoek naar beleving, visie en handelen van leraren en leerlingen
- ✓ Meer, B. van der, Pesten op school, Lessuggesties voor leerkrachten
- ✓ Meer, B. van der, Kinderen en pesten, Wat volwassenen ervan moeten weten en eraan kunnen doen
- ✓ Meer, B. van der, Pesten bij kinderen, Adviezen aan volwassenen
- ✓ Meer, B. van der, Pesten op school, Nationaal onderwijsprotocol tegen pesten
- ✓ Olweus, D. (1992), Treiteren op school: Omgaan met pestkoppen en zondebokken in de klas
- ✓ Stichting Chris, Achtergrondinformatie over pesten en gepest worden

Artikelen

- ✓ Adema, M., Nederlandstalige pestinterventieprogramma's, Tijdschrift voor orthopedagogiek jrg. 36 nr. 11, p. 447 – 458
- ✓ Atsma M., Pesten en meelopers, Het schoolblad, jrg. 31 nr. 14, p. 30 – 32
- ✓ Beckers Mirke, Leerkrachten hebben nauwelijks greep op pesten, Didactief en school, jrg. 27 nr. 9, p. 24 – 26
- ✓ Daders vaak tevens slachtoffer, Het schoolblad, jrg. 31 nr. 11, p. 20 – 21
- ✓ Groot, M. de, Werken aan pestpreventie, Director, nr. 319, p. 240 – 242
- ✓ Janssen J., Pesten en jeugdcultuur: Kritische kanttekeningen voor een nationale discussie, Comenius jrg. 15 nr. 1, p. 38 – 51
- ✓ Meer, B. van der, Een vijfsporenaanpak van het pestprobleem op school, NVA – Bulletin, jrg. Nr. 3, p. 20 – 28
- ✓ No blame methode, reader door Saskia Borstlap en Niels Overzee
- ✓ Kok Tjeert, We hebben een nieuwe in de klas, een hele gekke, Lichamelijke opvoeding, jrg. 83 nr. 8, p. 356 – 359
- ✓ Lieshout C.F.M. van, Pesten is geen kinderspel: Een reactie op J. Jansen, Comenius, jrg. 15 nr. 1, p. 52 – 63
- ✓ Norden, S. van, Werken met taalvorming, JSW, jrg. 87 nr. 2
- ✓ Pesten, Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk, jrg. 5 nr. 12, p. 42 – 70
- ✓ Stevens V., Pesten op school aanpakken, Caleidoscoop, jrg. 7 nr. 3, p. 34 – 37
- ✓ Vries Anthon de, Pest – projecten op de korrel, De wereld van het jonge kind, p. 147 – 148
- ✓ Vries Anthon de, Vermijdende treiterkoppen, De wereld van het jonge kind, jrg. 23 nr. 8, p. 280 – 284
- ✓ www.pestweb.nl, artikel APS
- ✓ <http://www.pestten.net>